

מהות וברכת הקידושין

הקדמת הרמב"ם להלכות אישות

בתחילת הלכות אישות (פ"א ה"א-ה"ב) כותב הרמב"ם, וז"ל:

קודם מ"ת היה אדם פוגע אשה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה. כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל, שאם ירצה האיש לישא אשה, יקנה אותה תחילה בפני עדים, ואח"כ תהיה לו לאשה, שנאמר: "כי יקח איש אשה ובא אליה". וליקוחין אלו מ"ע מן התורה הם.

לשם מה כותב הרמב"ם מה היה קודם מ"ת, מה הנפק"מ לנו מה היה אז? וכידוע משנה תורה לרמב"ם אינו ספר היסטוריה.

צפנת פענח - נפק"מ לנישואים אזרחיים

לגויים - "בעולת בעל" יש להם, קידושין אין להם. ראה רמב"ם שכתב בדיני בן נח (מלכים פ"ט ה"ז) וז"ל:

אין בן נח חייב על אשת חברו עד שיבוא עליה כדרכה אחר שנבעלה לבעלה, אבל מאורסה או שנכנסה לחופה ולא נבעלה אין חייבים עליה, שנאמר והיא בעולת בעל.

אצל הגויים אין מושג של "קידושין" ו"חופה", וכמו שהיו ישראל קודם מ"ת, "מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה".

מחדש בשו"ת צפנת פענח (ח"א סימן כו-כז), שכשם שבבן נח ישנה אישות ללא חופה וקידושין מדין "ודבק באשתו ולא באשת חברו", כך גם בישראל אף לאחר מ"ת יש קנין של "מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו". נפק"מ לנישואים אזרחיים, שאדם בועל אשה שלא לשם קידושין דצריכה גט, דבועל לשם אישות, ויש בה גדר קנין כמו באישות של בן נח.

ולפ"ז ניתן להבין שהרמב"ם כתב מה שהיה לפני מתן תורה, כי יש בזה נפק"מ לחלכה גם לעניין ישראל לאחר מ"ת שנצטוונו בחופה וקידושין. ונפק"מ בבעל אשה שלא לשם קידושין וחיו יחדיו (נישואים אזרחיים). שיש כאן מעין אישות כמו לפני מ"ת וצריכה גט (וכן מובא בשם החזו"א להחמיר בנישואים אזרחיים להצריכה גט).

ניתנה תורה ונתחדשה הלכה

דברי הצפנת פענח הם חידוש גדול. דכיון שניתנה תורה כל מה שהיה לפני כן בטל, "ניתנה תורה ונתחדשה הלכה" (שבת קלה). כן גם פשטות לשון הרמב"ם: "כיון שניתנה תורה וכו' ", ומה שהיה לפני כן בטל, ולאחר מ"ת צריך קידושין בפני עדים וחופה. גם הגרצ"פ פראנק זצ"ל הורה בב"ד שבנישואים אזרחיים א"צ גט, והסתמך על מש"כ בשו"ת דרכי נעם סימן נא (שהיה אב"ד מצרים, ומרן החיד"א כתב עליו "כל דבריו הלכה"). וכן נהגנו אנו בב"ד שאם הבעל רוצה לתת גט נותן גט, ואם לא רוצה לתת גט (שהבעל לא נמצא או שמבקש כסף וכד') מתירין אותה בלא גט.

מחלוקת הגר"ח והחזו"א מאיזה דין מלים "יוצא דופן"

ונראה שמחלוקת יסודית זו בלשון הרמב"ם תלויה במחלוקת הגר"ח והחזו"א. איתא בשבת (קלה):

אמר רב אסי כל שאמו טמאה לידה נמול לשמונה, וכל שאין אמו טמאה לידה (יוצא דופן - ניתוח קיסרי) אין נימול לשמונה, שנאמר אשה כי תזרע וילדה זכר וטמאה וגו' וביום השמיני ימול בשר ערלתו. אמר ליה אביי: דורות הראשונים (מאברהם ועד מ"ת שניתנה תורה ולא נהגו טומאה, רש"י) יוכיחו, שאין אמו טמאה לידה ונימול לשמונה. א"ל ניתנה תורה ונתחדשה הלכה (דמי שאמו טמאה לידה נימול בח' ולא אחר). איני והא איתמר יוצא דופן וכו' חד אמר מחללין עליו את השבת וחד אמר אין מחללין. עד כאן לא פליגי אלא לחלל עליו את השבת, אבל לשמונה ודאי מהלינן ליה. (דוחה הגמ') הא בהא תליא (חילול שבת תלוי במילה לח', דרק מי שנימול לח' דוחה שבת).

רש"י פירש "דורות הראשונים יוכיחו", הכוונה שאביי מוכיח מדורות ראשונים שאין מילת שמיני תלוי בטומאת לידה ולא דרשינן סמוכין.

הגר"ח הלוי (הלכות מילה) מבאר את הגמ' בצורה שונה (ומבאר זאת ברמב"ם): באמת גם אביי לא פליג על סמיכות הפס', וכל שאינה טמאה לידה אין נימול לשמונה. והא דפריך דורות ראשונים יוכיחו, הוא משום שאזהרת מילה בשמיני נאמרה ונשנית, נאמרה לאברהם ונשנית למשה רבינו. אזהרת אברהם נאמרה לכל, גם לבני קטורה, משא"כ האזהרה למשה נאמרה לישראל בלבד, ודין שמונה נאמר בשניהם. לכן פריך אביי דורות הראשונים יוכיחו, שלמרות שמשום "וביום השמיני ימול" שנאמר לישראל בלבד נתמעט כשאין אמו טמאה לידה, אבל אכתי ינהוג בו דין שמיני הנאמר לאברהם, דשם אע"ג שאין

טמאה אמו טומאת לידה נימול לשמונה. וע"ז משני, ניתנה תורה ונתחדשה הלכה, שבישראל נימול לשמונה רק כשאמו טמאה לידה.

לפי"ז מסביר הגר"ח את שאלת הגמ' "עד כאן לא פליגי וכו' ". דלכא' קשה איך נוכל לחלק בין דחיית שבת לדין שמיני, והא תרוויהו מחד קרא, "וביום השמיני!" ולני"ל אתי שפיר, דזה שמילה דוחה שבת הוא דוקא באזהרת שמיני שנאמרה לישראל, משא"כ בדין מילה שנאמרה לאברהם מילה לא דוחה שבת (ובני קטורה יוכיחו, שכלולים באזהרה זו ואין מילתן דוחה שבת). זהו פירוש דברי הגמ': "עד כאן לא פליגי, אלא לחלל עליו את השבת", כיון שאינו בכלל טומאת לידה אינו בכלל "וביום השמיני", אבל מ"מ לכו"ע ודאי מלין אותו משום אזהרת שמיני שנאמרה לאברהם דלא גרע מבני קטורה, וש"מ דלא אמרינן ניתנה תורה ונתחדשה הלכה ולא בטל דין בן קטורה. ומשני, הא בהא תליא. והרמב"ם פסק כאביי, ולכן פסק ביוצא דופן שנימול לשמיני ולא דוחה שבת. אי"כ אומר הגר"ח, **שיוצא דופן ימול בח' מדין מילת בני קטורה** זרע אברהם (דין של לפני מ"ת), אך לא בשבת.

דין בני קטורה מופיע בסנהדרין (נט:):

אלא מעתה בני ישמעאל לחייבו? "כי ביצחק יקרא לך זרע". בני עשו לחייבו?
 "ביצחק" ולא כל יצחק. אלא מעתה בני קטורה לא לחייבו? "את בריתי הפר" -
 לרבות בני קטורה.

רש"י מפרש: "אותם ששה (בני קטורה) לבדם ולא זרעם".

הרמב"ם (מלכים פ"י ב"ח) חולק וסובר שגם זרעם חייב, וז"ל:

אמרו חכמים שבני קטורה שהם זרעו של אברהם שבא אחר ישמעאל ויצחק חייבים במילה, והואיל ונתערבו היום בני ישמעאל בבני קטורה, יתחייבו הכל במילה בשמיני.

וקשה על הגר"ח, לפי מש"כ השאגת אריה (סימן מט) לגבי בני קטורה שלא חייבים בפריעה, וכדברי הגמ' ביבמות (עא:): שלא ניתנה פריעה לאברהם אבינו, וא"כ לפי הגר"ח יוצא שמצוות פריעה ביום השמיני לא יצטרכו ביוצא דופן?

ואכן החזו"א (בגיליונות הגר"ח) חולק על הגר"ח, וס"ל **שלאחר שניתנה תורה ונתחדשה הלכה אין חיוב בישמעאל מצד בני קטורה**, וז"ל: "כשניתנה תורה שוב פסק חיוב ראשון מדין זרע אברהם וחיובן ממה שנאמר בסיני".

ומה שהגמ' אומרת "עד כאן לא פליגי וכו' ", הכוונה שהמיעוט "כל שאין אמו טמאה לידה", נעמידו רק לעניין שבת, אבל לא לעיקר דין מילה בח', כיון שבדורות הראשונים

מלו בחי בלי שהיתה אז טומאת לידה. אבל ודאי שאין חייבים עכשיו ביוצא דופן רק מדין בני קטורה.

א"כ נחלקו הגר"ח והחזו"א אם לאחר שניתנה תורה ונתחדשה הלכה, יש גם בישראל חיוב מילה מצד בני קטורה.

זוהי גם כן המחלוקת כאן ברמב"ם בתחילת הלכות אישות, האם לאחר מ"ת "כיון שניתנה תורה" ישנו עניין של "מכניסה לביתו" או לא, ונפק"מ לנישואים אזרחיים.

ברכת אירוסין - ברכת המצוות או ברכת השבח?

א"כ לפי מה שפוסקים היום בבי"ד דלא כצפנת פענח (שנישואים אזרחיים אין צריך גט), מדוע מביא הרמב"ם מה היה לפני מ"ת?

ישנה מחלוקת בין הרמב"ם לרא"ש, האם ברכת האירוסין היא ברכת המצוות, או ברכת השבח.

הרמב"ם סובר שיש מצוה בקידושין, שהרי כתב: "וליקוחין אלו מ"ע של תורה הם". ובראש ההלכות במנין המצוות כותב הרמב"ם: "א) לישא אשה בכתובה וקידושין". ובהמשך (פ"ג הכ"ג) כותב: "כל המקדש אשה וכו' צריך לברך קודם הקידושין, או הוא או שלוחו, כדרך שמברכים על כל המצוות, ואח"כ מקדש". וגם הראב"ד שחולק וסובר שמקדש ואח"כ מברך זה בגלל שקידושין תלוי בדעת אחרים, מסכים עקרונית שקידושין הוי מצוה והברכה היא ברכת המצוות.

לעומת זאת, דעת **הרא"ש** שהברכה היא ברכת השבח ולא ברכת המצוות, דאין מצוה בקידושין - **המצוה היא פו"ר**, וז"ל (כתובות א, יב):

וני"ל כי ברכה זו אינה ברכה לעשיית המצוה, כי פו"ר היינו קיום המצוה, ואם לקח פילגש וקיים פו"ר אינו מחויב לקדש אשה. וכן הנושא זקנה איילונית או עקרה, וכן סריס חמה שנשא, מברכין ברכת חתנים, ואין חיוב במצוה זו שאין בה קיום מצות פו"ר. והלכך לא ניתנה ברכה זו וכו'. אבל הכא אפשר לקיים פו"ר גם בלא קידושין וכו'.

וברכה זו נתקנה לתת שבח להקב"ה, אשר קדשנו במצוותיו והבדילנו מן העמים וציוונו לקדש אשה המותרת לנו ולא אחת מן העריות.

א"כ הרא"ש ס"ל שהחיוב הוא פו"ר ולא הקידושין, וברכת הקידושין היא ברכת שבח. עיין במש"כ הנוב"י (אבה"ע, מהדו"ת סימן א).

וז"ל הנוביי:

בנישואי חרש וחרשת אני מסופק בברכות, כי ברכת אירוסין על החתן לברך, והריב"ם בתשובה כתב שאם אחר שמברך הוי ברכה לבטלה, רק החתן בעצמו מברך. והנה מנהג ישראל אינו כן, והמסדר קידושין מברך. וכתב הבי"ש שהוא מטעם שלא לבייש את עם הארץ שאינו יודע לברך. ועכ"פ עיקר הברכה להוציא את החתן. וכיון שהוא חרש שאינו שומע אינו יוצא בברכה זו ואיך יברך המסדר. ואם היה מקום לומר שגם הכלה שייכא בברכת אירוסין, ומוציא המסדר את הכלה. אמנם חרש שנשא חרשת ודאי לדעתו אין כאן ברכה וכו'.

לכא' קושייתו רק על שיטת הרמב"ם ולא על שיטת הרא"ש (ופלא שלא כתב זאת), דלרא"ש הוי זה ברכת השבח ולכן אין החובה על חתן. והרמב"ם שכתב בתשובה שאם אחר מברך הרי זו ברכה לבטלה, לשיטתו זהוי ברכת המצוות. אך לרא"ש אין הכרח שהחתן בעצמו יברך, וא"כ בחרש וחרשת שפיר יברך עורך הקידושין את ברכת האירוסין.

מקדש ישראל ע"י חופה וקידושין

א"כ כיון שסובר הרמב"ם שברכת הקידושין היא ברכת המצוות, מקדים ומסביר הוא את נוסח הברכה (מובאת בפ"ג הכ"ד): "אשר קדשנו במצוותיו וכו', ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות ע"י חופה וקידושין, בא"י מקדש ישראל" (לגרסתנו - "מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקידושין". הגהות מיימוניות). מסביר הרמב"ם: 'מקדש ישראל' הוא בזה, שקודם מ"ת היה אדם פוגע באשה וכונסה לביתו בלי הכנה, ולאחר מ"ת יצטוו ישראל לקדש אשה, וזהו מקדושת ישראל שנצטוו לישא ע"י חופה וקידושין, זהו הסבר נוסח הברכה.

ועיין רמב"ם (מלכים פ"א ה"ז-ה"ח) שכתב בדיני בן נח: "אבל מאורסה או שנכנסה לחופה ולא נבעלה אין חייבים עליה, שנאמר 'והיא בעולת בעלי'".

אצל גויים אין מושג "חופה וקידושין", יש רק "בעולת בעלי".

וכן בהמשך כותב הרמב"ם:

ומאימתי תהיה אשת חבירו כגרושה שלנו, משיציאנה מביתו וישלחנה לעצמה, או משתצא היא מתחת רשותו ותלך לה. שאין להם גירושין בכתב ואין הדבר תלוי בו לבד, אלא כל זמן שירצה הוא או היא לפרוש זה מזה פורשין.

לעומת זאת אצל ישראל יש חופה וקידושין, ויש גירושין, וזהו מקדושת ישראל (וע"ע מאמר ד"ת לחתונה).

ארוסה אסורה מהתורה לבעלה

בברכת האירוסין אומרים: "ואסר לנו את הארוסות". הפשט הרגיל שמסבירים הוא שאסר לנו את הארוסה של חבירו, שהיא אשת איש. אך יש בשטמ"ק חידוש עצום. וז"ל השטמ"ק (כתובות ז):

ואסר לנו את הארוסות, מדכתיב חופה באורייתא כדרשינן לקמן מאורסה לא נשואה וכו', ש"מ דאכתי מיחסרא מסירה, וכיון דבעיא מסירה לחופה ש"מ דלא קניא ליה לגמרי, הלכך הויא לה כארוסת אחר לגביו, ואסירה ליה כדין אשת איש, כך פירשו הרא"ה והרשב"א ז"ל. ורש"י ז"ל פירש: "ואסר לנו את הארוסות", דרבנן הוא שגזרו על הייחוד של פנויה אף ארוסה וכו'.

מחדשים הרשב"א והרא"ה, שאף שהיא אשת איש שלו שהרי קידשה, מ"מ כל עוד לא היה מסירה לחופה אסורה עליו מהתורה כדין אשת איש, והיא כארוסת אחר לגביו. וזו כוונת הברכה "ואסר לנו את הארוסות" - הארוסות שלנו אסורות לנו מהתורה כל עוד לא היו נישואין. וזה לא כשיטת רש"י שארוסה אסורה לבעלה רק מדרבנן, ומה"ת מותרת לבעלה דאשת איש היא.

חידוש גדול בראשונים אלו שארוסה היא אשת איש, ובעלה חייב עליה כאילו בא על אשת איש אחרת.

ונראה שיסוד הדבר הזה הוא מהגמ' ביבמות (מה):

אמר רב יהודה מי שחציו עבד וחציו בן חורין הבא על בת ישראל, אותו ולד אין לו תקנה. כי איתמר דרב יהודה כגון דקדיש בת ישראל, שנמצא צד עבדות שבו משתמש באשת איש.

מפרש רש"י (ד"ה כגון):

כגון דקדיש מי שחציו עבד וחציו בן חורין את בת ישראל, ואח"כ בא עליה, דכיון דקידשה הויא מקודשת לצד חירות, אבל לא לצד עבדות, ונמצא צד עבד שבו משתמש באשת איש, ולפיכך הולד ממזר.

עבד של שני שותפין שרק אחד שחררו, והלך העבד וקידש ישראלית וחי עמה, נמצא שהיא אשת איש שלו. אלא כיון שלצד עבדות אין תפיסת קידושין, ורק בחצי בן חורין מקודשת, לכן נקרא שהוא בא על אשת איש והולד ממזר. משמע ש"אשת איש" זה שם "ערווה", ומותרת לבעלה מפני שיש לו בה תפיסת קידושין, אבל במקרה שאין לו בכולה תפיסת קידושין כחצי עבד וחצי בן חורין, חייב עליה משום אשת איש, על אף שהיא אשתו שלו.

ולפי"ז "אסר לנו את הארוסות" לשיטת הרשב"א והרא"ה, הכוונה ארוסה שלו אסורה עליו מה"ת. ויתכן שאדם שקידש אשה ובא עליה הולד יהיה ממזר, יוצא לנו חידוש גדול שקשה לאומרו.

"ע"י חופה וקידושין"

לפי הרשב"א והרא"ה אפשר להסביר את המשך הברכה, "והתיר לנו את הנשואות לנו ע"י חופה וקידושין".

שאלו הראשונים (הר"ן בכתובות שם), מדוע הקדימו חופה לקידושין הרי קידושין קודמים? ואפשר להסביר, שהקדים חופה כדי להגיד שעד שנכנסה לחופה היא עדיין אסורה עליו בגדר של "ערוה", וציוה לנו ע"ז, ובלי חופה היא עדיין לא בגדר "והתיר לנו". שלא נחשוב שע"י קידושין מותרת לבעלה, אלא כדי להתירה לבעלה בעיני חופה, לכן הקדים חופה לקידושין.

הר"ן עצמו מביא בשם בעל העיטור שעיקר הנוסחה היתה "ע"י חופה בקידושין", בבי"ת, אלא מפני שהדייקנים קראוה לבי"ת ההיא רפה (אותיות בג"ד כפ"ת אחרי אותיות אהו"ל), טעו המדפיסים וכתבו "ע"י חופה וקידושין".

מהות הקידושין - שנאסרת ע"ז?

רש"י בריש קידושין (ב.) אומר: האשה נקנית "לבעלה". הר"ן מוסיף: "לבעלה להצריכה ממנו גט". לשם מה מוסיפים רש"י והר"ן דברים אלו? כדי להבין את זה יש לשאול, מה דין אחד שיקדש אשה, וע"י קידושין אלו לא תאסר על אף אחד בעולם, האם הוא קידושין? איתא בגיטין (פב.):

אמר אב"י אם תמצי לומר איתא לדרבי אבא, בא ראובן וקידשה חוץ משמעון, ובא שמעון וקידשה חוץ מראובן, ומתו שניהם, מתייבמת ללוי וכו'. מ"ט?
קידושי ראובן אהנו, קדושי שמעון לא אהנו.

ומפרש רש"י (ד"ה ואין):

דכיון דאמר חוץ לראובן לא אסרה על שום אדם הנותר, שהרי אסורה ועומדת היא, על הכל חוץ מראובן.

ומוסיף הריטב"א: "דכל קידושין שאינם אוסרים, לאו קידושין נינהו כלל".

משמע א"כ שיסוד מהות הקידושין, הוא מה שנאסרת ע"י זה, לכן כל מקום שאינה נאסרת מחמת הקידושין, לא הוי קידושין כלל. לכן רש"י והר"ן מוסיפים "לבעלה, להצריכה גט". זאת אומרת שאחר אסור לו לקחתה, ולכן הוי קידושין, דזהו מהות הקידושין.

"וציוונו על העריות" - מהות הקידושין

עפ"י? ניתן להבין נוסח ברכת האירוסין "וציוונו על העריות".

הרא"ש בכתובות מביא שיש שואלים היכן מצינו ברכה כזאת, שמברכים על מה שאסר לנו הקב"ה, והלא אין אנו מברכים שאסר לנו אבר מן החי והתיר לנו את השחוט? ועוד, מה עניין להזכיר עריות כאן? לכן כתב הרא"ש, דהוי ברכת השבח ולא ברכת המצוות. אולם לרמב"ם הרי כן הוי ברכת המצוות.

ונראה עפ"י הנ"ל, דחז"ל קבעו בברכה זו שהיא ברכת מצות הקידושין, את יסוד מהות הקידושין. "וציוונו על העריות". לומר שחלות הקידושין הוא מה שנעשית "ערווה", ונאסרת ע"י? וצריכה גט, לכן קבעו זאת שנדע מהם קידושין. ומאחר שקבעו מהות הקידושין שנעשית "ערווה" של אשת איש, לכן אמרו "ואסר לנו את הארוסות". וכדברי הרשב"א והרא"ה הנ"ל, שגם ארוסתו שלו עצמו, נחשבת לגביו כערווה של אשת איש, "והתיר לנו את הנשואות ע"י חופה וקידושין", הקדים חופה, לומר שעד שנכנסה לחופה עדיין היא בגדר "וציוונו על העריות".